

Recenzie

HURBANIČ, Martin - IVANČÍK, Matej - ZUPKA, Dušan. *Stredná Európa v premenách času : Štúdie k sociálnym dejinám*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2023, 808 s. ISBN 978-80-224-2031-0.

Starý kontinent, Európa je rôznorodým priestorom, kde sa prejavujú rozdiely. Nejde len o ekonomické faktory, ale aj o historické skúsenosti, mentalitu ľudí či kultúru, ktoré dotvárajú pestrosť európskeho kontinentu. Predkladaná monografia sa zameriava na priestor strednej Európy a je zbierkou rôznych aspektov. Ide o prvý zväzok z dvojdielnej série s názvom *Stredná Európa v premenách času I. - II.*, prinášajúce štúdie k sociálnym dejinám. Táto rozsiahla kniha (okolo 800 strán) je rozdelená do piatich sekcií, v dôsledku čoho je možné sa zamerať v tejto recenzii len na niekoľko príspevkov.

Prvá sekcia sa venuje konceptu strednej Európy, čo hodnotíme pozitívne. Priestor strednej Európy je, v dôsledku rozdelenia počas studenej vojny na západný a východný svet, neraz chápaný v predstavách ľudí, ako súčasť východnej Európy. To však plne nezohľadňuje špecifickosť tohto regiónu. Príspevky v tejto sekcii predstavovali širokú paletu tém s rozsiahlym časovým vymedzením. V prvom príspevku analyzoval Dušan Zupka koncept strednej Európy. Išlo o geografické vymedzenie, ktoré zohľadňovalo historické súvislosti. V druhom príspevku Matej Ivančík sledoval príbeh konceptu stredná Európa. Nasledoval príspevok analyzujúci habsburskú strednú Európu v rokoch 1526 - 1780 ako agrárny región. O skutočnosti, že stredná Európa bola konfesiónálne zmiešaný región v ranom novoveku svedčí aj príspevok Jaroslava Nemeša, zatiaľ čo Lukáš Rybár sa venoval priestoru strednej Európy v safíjovských prameňoch 16. a 17. storočia. Nasledovali dva príspevky sledujúce koncepty strednej Európy. Marián Hochel sa venoval alegorickému konceptu strednej Európy z roku 1805 v oficiálnej umeleckej produkcii a kultúrnej politike prvého cisárstva vo Francúzsku, a Peter Káša zasa konceptu a obrazu strednej Európy v osvietenskej a romantickej literatúre a kultúre.

Druhá sekcia sa venovala štátu a jeho podobám v strednej Európe. Na úvod predniesol Pavol Hudáček teoretické východiská pri výskume štátu v ranom stredoveku. Príspevok Martina Hurbaniča zasa sledoval barbarské kráľovstvá v strednej Európe z obdobia sťahovania národov, resp. neskorej antiky. Autor v príspevku definoval a neskôr porovnával jednotlivé barbarské kráľovstvá v iných častiach provincií s útvarmi, ktoré vznikli v priestore strednej Európy. Je potrebné uviesť, že ide o náročnú tému, keďže panónske provincie prešli medzi 4. až 7. storočím zložitým vývojom, a antické pramene poskytovali len málo informácií o tomto období, a preto ide o dôležitý príspevok. Práve v tomto priestore došlo k bezprecedentnému kroku usídliť barbarov ako spojencov ríše. Ďalej to je absencia zmienok v neskorooantikých prameňoch, ako aj chýbajúce komplexné zhrnutie archeologického výskumu, v dôsledku rozdelenia tohto územia medzi niekoľko národných štátov, čo značne

komplikovalo výskum. Príspevok však potvrdzuje obrovský posun výskumu obdobia neskorej antiky v strednom Podunajsku a prináša cenné informácie o tejto téme v slovenskom jazyku. Spočiatku totiž vo výskume dominovali interpretácie, zdôrazňujúce úpadok či pád rímskych provincií, v konotácií s negatívnymi opismi barbarov. V súčasnosti prevláda komplexnejší pohľad na základe analýz zmlúv, čomu napomohli hlavne práce W. Pohla, v súčasnosti najvýznamnejšieho a zrejme aj najznámejšieho výskumníka na rozličné aspekty, ktoré boli v príspevku uvedené.

Autor Martin Hurbanič dobre rozviedol problém koncepcie štátu v neskorej antike. Proces vytvárania barbarských kráľovstiev bol zložitý a komplexný problém, ktorý sa neraz interpretuje v rovine úpadku rímskej moci. Pre východorímske autority predstavovali Longobardi ríšskych *foederatov* usadených na bývalom území ríše (s. 225). Napriek tomu, že boli najstabilnejšími politickými útvarmi v strednej Európe v 5. a 6. storočí, ich podľa neho nemožno typologicky zaradiť k iným kráľovstvám vzniknutým na území Západorímskej ríše. Problémom bola skutočnosť, že nedochádzalo k akejsi prirodzenej symbióze s väčšinovým romanizovaným obyvateľstvom, resp. došlo k odchodu (Ostrogóti, Longobardi) alebo sa tieto *gentes* rozpadli v dôsledku bitky, či inej okolnosti (Gepidi). Taktiež poukázal na skutočnosť, že nemožno hovoriť o žiadnej pangermánskej identite.¹ Absentovala však mapa jednotlivých *gentes* v *Pannonii*, minimálne *gentes* Longobardov či Gepidov. Pozoruhodné by taktiež bolo rozviesť vzťah Longobardov s romanizovaným obyvateľstvom. Na základe informácií P. Diacona o odchode Longobardov je možné usudzovať istú kooperáciu medzi Rimanmi a usídlenými barbarmi.

Na predošlú analýzu nadväzoval príspevok Dušana Zupku, v ktorom sledoval formovanie dynastií v stredovekej strednej Európe. Lukáš Rybár sa preniesol o niekoľko storočí neskôr a priblížil Osmanský štát v strednej Európe, zatiaľ čo Tašana Součková sledovala Poľsko-litovský štát v rokoch 1569 – 1795, čo je v kontexte bojov vo východnej Európe aktuálna téma. Dominika Pavčík-Borbélyová zasa analyzovala politické a štátoprávne koncepcie prúdistov v rámci česko-slovenskej spolupráce. Príspevok Adama Hudeka z oblasti moderných dejín pod názvom „*Teória a realita socialistického štátu*“ zakončil túto sekciu.

Nasledujúca sekcia analyzovala identitu a koncept národa v strednej Európe. Adam Mesiarkin a Dušan Zupka v dvoch rozdielnych príspevkoch sledovali národ a etnicitu v stredoveku. Chápanie pojmu „národ“ v Uhorsku v ranom novoveku popísal Peter Benka. Pozoruhodný bol príspevok Lászlá Vörösa, v ktorom sledoval teoretické nástroje reinterpretácie politickej pasivity slovenského obyvateľstva v Uhorsku na prelome 19. a 20. storočia. Príspevok z oblasti 20. storočia sa zasa venoval konceptu národa v slovenskom katolíckom myslení od Michaely Lenčéšovej. Nasledovali dva príspevky sledujúce komunizmus v strednej Európe. V prvom sledoval kultúrno-politické predstavy stredoeurópskych komunistických intelektuálov a otázky avantgardného literárneho dedičstva Filip Pavčík, a Adam Hudek zasa analyzoval národný komunizmus v strednej a východnej Európe. Mária Fedorčáko-

¹ Pojem germánske národy bol v minulosti politicky zneužívaný a v súčasnosti sa v akademici pojmu germánske národy už skôr vyhýbajú, keďže môže predpokladať akúsi nemeckú jednotu či rasovú afiláciu medzi barbarmi.

vá vo svojom príspevku hodnotila prejavy mestskej kolektívnej identity a individuálnych identít v neskorostredovekom Bardejove. V kolektívnom príspevku Eduard Nižňanský a Katarína Bohová pozorovali transformáciu obrazu priateľa a nepriateľa, v čase II. svetovej vojny na Slovensku, konkrétne na príklade ZSSR a Talianska.

Vo štvrtej sekcii sa autori venovali diplomacii. Prvé dva príspevky zo sekcie od M. Hurbaniča analyzovali byzantskú diplomaciu. V prvom príspevku mapoval M. Hurbanič strednú Európu z pohľadu východorímskej či byzantskej diplomacie. Ide o vhodné vymedzenie problému, keďže po zosadení Romula Augusta určovala vývoj politika východorímskych cisárov. Autor správne poukázal, že cisári v Konštantínopole úzko spolupracovali s barbarmi v Panónii (Longobardi boli spojenci, Gepidi zasa *foederati* cisára Justiniána). Teórie o skorom úpadku Panónie, o jej vyludnení či vákuu sú preto kategoricky nesprávne. Napriek tomu, že autor popísal zahraničnú politiku cisára Justiniána ako rovnováhu v Karpatskej kotline (s. 555), bolo by zaujímavé sa viac dozvedieť, ako Východorímska ríša vnímalá tento priestor, resp. či vzťahovala určité územné nároky na bývalé rímske provincie, ktoré patrili Rímskej ríši niekoľko storočí. Nasledoval opis príchodu Avarov, kde sa čitateľovi ponúkal skrátenejší obraz dvoch prác publikovaných od autora príspevku.² Zaujme taktiež opis vývoja vzťahov od 7. storočia v procese meniacej sa Východorímskej ríše. V druhom príspevku sa autor venoval interakcii strednej Európy a Byzancie počas križiackych výprav.

Nasledoval príspevok Lukáša Rybára, ktorý sa zamerával na komplikovanú diplomaciu medzi Habsburskou a Osmanskou ríšou v 16. – 17. storočí. Marian Hocheľ zasa pozoroval strednú Európu z pohľadu ministra zahraničných vecí Charlesa-Maurica de Talleyrand-Périgord počas napoleonského obdobia. Slavomír Michálek sa zasa zaujímal o Slovákov, pri kreovaní československej diplomacie, zatiaľ čo Martin Horička o problém diplomacie po roku 1945 v kontexte strednej Európy. Posledná sekcia sa venovala zložitému fenoménu migrácií, nakoľko stredná Európa z pohľadu migrácií predstavuje špecifický región. Táto problematika sa ťahá od najstarších dejín, cez najvýznamnejšiu migráciu, a to tzv. sťahovanie národov medzi 5. až 7. storočím. To bolo aj predmetom príspevku A. Mesiarkina, ktorý sa zaujímal o formovanie konceptu migrácie v staroveku a v časom stredoveku a jeho súvis s interpretáciou dejín Slovenska do príchodu Slovanov. Autor sa zaujímal o prehľad toho, aké sú možnosti interpretácie migrácie v kontexte pohybov rôznych národov na územie Slovenska. Poukázal na skutočnosť, že migrácie sú dôležitý historický koncept, ktorý sa rozvíjal v rôznych kontextoch už od obdobia antiky a zohrával významnú úlohu v kolektívnej pamäti národov. Pozitívom je, že autor použil širokú paletu antických prameňov a moderných prác. Autor naznačil, že na akademikov majú vplyv rôzne stáročia pestované obrazy či predstavy putovania a migrácie, čerpajúce z obdobia staroveku. Otázka príchodu Slovanov na územie dnešného Slovenska bola totiž kľúčová v staršej slovenskej historiografii. Neraz dochádzalo k stotožňovaniu iných kmeňov (Sarmati, Kvádi, Gėti, Jazygovia, Illýri) so Slovanmi. Išlo o tzv. autochtonistické teórie. Zaujímavá by však mohla byť hlbšia analýza

² HURBANIČ, Martin. *Posledná vojna antiky : Avarský útok na Konštantínopol roku 626 v historických súvislostiach*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vašku, 2009, s. 12; HURBANIČ, Martin. *Súboj titanov : superveľmoci starého sveta pred nástupom islamu*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020, s. 13 – 14.

za konceptu migrácie Slovanov v slovenských dejinách. Ide však o zložitú otázku, ktorá súvisí s historickým vedomím krajiny. Okrem toho sú to aj vonkajšie faktory, ako napríklad prítomnosť politického revizionizmu, ktorý je síce v úzadí, ale istým spôsobom stále prítomný. Marek Babic sa podujal na popísanie historického priebehu sťahovania národov v 4. a 5. storočí, na čo nadviazal opäť Martin Hurbanič a pokračoval v téme sledujúc migráciu Longobardov a Avarov. Monografiu uzavrel Marek Meško, analyzujúc pohyby nomádskych etník na Balkáne a Karpatskej kotline medzi 9. až 11. storočím. Kniha okrem toho obsahovala aj niekoľko informácií o autoroch, menný a miestny register.

Predkladaná recenzovaná kniha zhromažďuje kolektív autorov, a zároveň odborníkov na danú problematiku, čím zhromažďuje najnovšie poznatky k vybraným aspektom dejín stredoeurópskeho priestoru. Autori čerpali z najnovších výskumov a čerpali z množstva prameňov a modernej vedeckej literatúry. Ide o skutočne rozsiahlu publikáciu s obrovskou rozmanitosťou príspevkov, z pohľadu rôznych oblastí. Táto kniha syntetizuje najnovšie posuny a výskumy a informuje o tom aj slovenského čitateľa. Kniha tak predstavuje dôležitý príspevok pre skúmanie rozličných aspektov strednej Európy v slovenskom prostredí.

Samuel Červeňanský

FURMANIK, Martin - KUČEROVÁ, Marta - STAŇOVÁ MICHALKOVÁ, Mária - ŠTEVÍK, Miroslav. *Dejiny Nemcov na Spiši*. Spišská Nová Ves : Múzeum Spiša, 2023, 391 s. ISBN 978-80-85173-41-3.

Spiš je príkladom oblasti obývanej viacerými etnickými skupinami, ktoré formovaním jeho dejín a kultúry, vtláčili tomuto regiónu špecifický ráz. Z tohto dôvodu je zaujímavý a podnetný projekt Múzea Spiša s názvom *Dejiny národnosti na Spiši*, ktorého cieľom je odborne spracovať minulosť jednotlivých etník, žijúcich v uvedenom regióne v podobe knižnej edície. Publikácia *Dejiny Nemcov na Spiši* je druhým zväzkom, ktorá nadväzuje na vydanie dejín Rusínov v roku 2020. Múzeum plánuje pokračovať v projekte dejinami spišských Židov a Rómov. Kniha vyšla v slovenskom aj nemeckom jazyku. My sa v tejto recenzii zaoberáme iba slovenskou verziou.

Pri slávnostnej prezentácii monografie, ktorá sa konala v roku 2023 v Múzeu Spiša v rámci decembrovej prednášky cyklu *Dvorné dialógy*, zvýraznila autorka prvej kapitoly Marta Kučerová potrebu interdisciplinárneho výskumu. V knihe je snaha o spoluprácu medzi vednými odborníkmi, súvisiacimi s históriou, vyjadrená prvou archeologickou a piatou etnologickou kapitolou. Tieto state sú svojim rozsahom nepomerne menšie oproti ťažiskovým častiam monografie. Je potrebné pomenovať skutočnosť, že autorky týchto kapitol stáli pred nejednoduchou úlohou uchopenia pomerne zložitej problematiky na malom priestore. Problém skúmania etnicity na základe archeologického výskumu v stredoveku priznáva samotná Marta Kučerová, ktorá si ako únikovú cestu z tejto situácie zvolila publikovať po opise najvýznamnejších všeobecne známych lokalít analýzu archeologickej lokality Švábovce - Sad, pri ktorej sa v roku 2020 realizoval výskum, na ktorom spolupracovali archeológovia a historici. Kučerová tu opisuje najvýznamnejšie nálezy a s podporou

záverov kolegov z odboru histórie dokazuje nemeckú etnicitu Šváboviev. Vzhľadom na malý priestor kapitoly považujeme uvedený postup za logický. Podľa nás však aplikovanie metódy sondy na jednu lokalitu predpokladá aspoň pokus vykonať zovšeobecňujúci záver alebo minimálne definovať limity, ktoré to obmedzujú na základe archeológie utvoriť širšie konštatácie a závery. Kontextualizácia výskumu vo Švábovciach so Spišom ako celkom nám v tejto kapitole chýba. Otázkou je preto či nebolo vhodnejšie v prvej časti knihy uskutočniť ešte užšie prepojenie archeológie a histórie v spoločnej kapitole, ktorá by sa venovala kolonizačným vlnám na Spiš v 12. a 13. storočí, počas ktorých medzi príchodivšími obyvateľmi dominovalo nemecké etnikum.

Postavenie Nemcov na Spiši bolo výnimočné. Nemci a Slováci vytvárali spoločnú spišskú identitu, ktorá bola do značnej miery nadradená etnickej identifikácii. Navyše medzi Slovákmi a Nemcami neexistovali také jasné deliace línie ako medzi Slovákmi a Židmi alebo Rómami, ktorí boli istým spôsobom vyčleňovaní zo spoločnosti. Aj keď po období konfesionalizácie medzi Nemcami prevažovali evanjelici a medzi Slovákmi katolíci, nemôžeme ani jednu národnosť stotožniť s určitou konfesiou tak ako Rusínov s východným kresťanstvom. Špecifická, v niektorých aspektoch až dominantná úloha Nemcov dávala autorom recenzovanej publikácie možnosti iných pohľadov na skúmanú tému. Do veľkej miery nemožno vnímať Nemcov ako menšinový, ale spolu so Slovákmi ako rozhodujúci element na Spiši. Delenie na Nemcov a Slovákov nebolo pred obdobím rozvoja národných hnutí také prísne. Preto hľadanie odpovedí na otázky či existovala spoločná nemecko-slovenská, alebo slovensko-nemecká identita, resp. do akej miery môžeme o tejto spoločnej identite uvažovať,³ pokladáme za výskumné problémy, ktorými by sa publikácia syntetizujúca dejiny spišských Nemcov mala zaoberať. Absenciu takéhoto uvažovania o minulosti Nemcov na Spiši považujeme za najväčší nedostatok knihy. Rozbor týchto výskumných problémov by mal potenciál posunúť kvalitu publikácie na vyššiu a atraktívnejšiu úroveň.

Nevyriešenie uvedených dôležitých východiskových otázok totiž prinieslo autorom praktické problémy. Ilustrovať to môžeme na kapitole venujúcej sa etnografii. Výsledkom je pomerne všeobecná a opisná kapitola. Mnohé informácie neplatia len pre Nemcov, ale pre Spiš všeobecne. Podrobná etnológia, podobne ako archeológia, Nemcov na Spiši by si vyžadovala namáhavý výskum, ktorý by sumarizoval špecifiká dedín v minulosti prevažne obývaných Nemcami. Na takýto postup nebol v tejto publikácii priestor, navyše jeho realizácia má vážne limity. Vyčleňovanie Nemcov zo spišského ľudu je čiastočne umelé. Taktiež etnografický výskum Nemcov na Spiši sa dnes prakticky dá vykonať iba v niekoľkých obciach. Preto spôsob uchopenia kapitoly do veľkej miery chápeme. Len do budúcnosti považujeme za potrebné, aby sa takéto metodologické a východiskové problémy definovali buď

³ Autor recenzie sa čiastočne venoval výskumu spoločnej identity spišských Slovákov a Nemcov v súvislosti s osobnosťami spišských kanonikov v rámci dizertačne práce. Prišiel k názoru, že o zmiešanej identite sa dá na Spiši uvažovať celkovo, i jednotlivito, pretože viacero kanonikov a kňazov bolo prirodzene formovaných obidvoma etnickými vplyvmi súčasne. GRIGER, Patrik. *Spišská kapitula a jej kanonici v čase národného obrodzenia (1780 - 1848)*. [Dizertačná práca]. Ružomberok : Katolícka univerzita na Ružomberku, 2023, s. 82.

priamo v kapitole, alebo ešte lepšie v úvode. Táto výhrada v prípade recenzovanej monografie neplatí len pre časť venujúcu sa etnológii, ale viac-menej všeobecne. Mária Staňová Michalková vykonala terénny etnologický výskum, čo samozrejme hodnotíme pozitívne. Autorka sa zaoberala etnológiou obcí Chmeľnica a Mníšek nad Hnilcom. Zvolenie týchto sídel je logické a vhodné, keďže sú to obce s najväčším pomerom obyvateľov hlásiacich sa k nemeckej národnosti a prezentujú dve dediny, ktoré sa odlišovali konfesionálne, spôsobom obživy, nárečovo atď.

Oveľa rozsiahlejšími časťami knihy je druhá a tretia kapitola. Dejinám Nemcov na Spiši do roku 1918 sa venuje Miroslav Števík. Jeho text sa zaoberá dlhým časovým úsekom od 12. storočia. Podľa nášho názoru by bolo preto vhodnejšie rokom 1526 vymedziť nie podkapitoly, ale dve samostatné kapitoly. Z obsahu state Miroslava Števíka sa dajú vyčítať silné stránky tohto autora, ktorým sa dlhodobo venuje. Sú nimi najmä výborný prehľad v historickej geografii, topografii, ale i demografii, ktorý je kombinovaný s dobrou orientáciou v literatúre o dejinách Spiša. Pozitívne v tejto časti publikácie hodnotíme aj prehľadné tabuľky, ktoré uľahčujú čitateľovi orientáciu v štatistických údajov. Používanie štatistickej metódy je v tejto kapitole kľúčové, čo zvyšuje faktografickú úroveň textu. Na druhej strane je potrebné uvedomiť si, že vnímanie vlastnej etnicity a identifikácia sa s určitým národným spoločenstvom, prešla počas dejín výraznými zmenami. Pri kapitole, ktorá sa zaoberá takýmto rozsiahlym časovým úsekom, pokladáme reflexiu tohto vývoja za potrebnú. Celkovo pri recenzovanej monografii môžeme konštatovať, že autori sa danej téme venujú len nepriamo. Taktiež pri časti Miroslava Števíka je vidieť, že sa viac zameriava na dejiny stredoveku a ranného novoveku. Práve 19. storočie, počas ktorého prebiehal proces nacionalizácie, je podľa nášho názoru spracované povrchnejšie, napríklad v porovnaní s obdobím príchodu Nemcov na Spiš v 12. a 13. storočí.

Takmer pätnásobný priestor ako 19. storočiu je venovaný dejinám Nemcov na Spiši v 20. storočí. Vzhľadom na búrlivé osudy nemeckej menšiny ale kapitolu Martina Furmanika nepovažujeme za predimenzovanú. Kapitola je spracovaná na pomerne kvalitnej úrovni, obsahuje však viacero menších nepresností. Furmanik napríklad na strane 226 hodnotí vývoj nemeckého školstva na Spiši v čase medzi svetovými vojnami ako obdobie výrazného rozvoja. Podľa nás je takýto záver prehnaný, najmä ak si uvedomíme, že v medzivojnovej epoche na území Spiša zanikli dve z troch nemeckých gymnázií. Sám autor sa tejto skutočnosti venuje na strane 200, pričom priznáva gymnáziám v školskom systéme Spiša „významné postavenie“. Problematické je tiež tvrdenie na strane 225, kde sa píše, že na Spiši sa pre spory veriacich vo viacerých lokalitách slúžili omše v nemeckom aj slovenskom jazyku. Pred liturgickými zmenami, ktoré sa zaviedli po Druhom vatikánskom koncile, však bola omša v rímskokatolíckej cirkvi prednášaná v latinčine. Spory sa mohli viesť iba o jazyk spevov a kázní.

V štvrtej kapitole Martin Furmanik predstavuje dvadsať osobností z radov spišských Nemcov. Významných Nemcov zo Spiša je veľké množstvo, a tak by sa diskusia o zvolenom výbere dala viesť donekonečna. Preto sa skôr zameriavame na skutočnosť, či si autor definoval a dodržal kritéria výberu. Furmanik definuje pojem spišský Nemec, pričom dôležitú úlohu tu hrá narodenie na Spiši alebo pri osobnostiach nepochádzajúcich zo Spiša nespochybniteľné prijatie spišskonemeckej identi-

ty. Autor postupuje v tejto otázke opatrne, pričom z dôvodu nedostatku prameňov nezaradil medzi spišských Nemcov ani známeho rezbára Majstra Pavla z Levoče, ktorého preslávil hlavný oltár sv. apoštola Jakuba Staršieho v levočskom farskom kostole. Tento konzervatívny postup chápeme a považujeme ho za správny. Pri osobnosti Jána Henckela však autor v poznámke pod čiarou poukazuje na neobhájiteľné tvrdenia o jeho slovenskom pôvode. Furmanik správne argumentuje v prospech nemeckej národnosti Henckela. Túto argumentáciu by podporilo zdôraznenie faktu, že etnickú identifikáciu osobností z prelomu stredoveku a novoveku nemožno hodnotiť na základe dnešných kritérií. V otázke pestrosti predstavených postáv vzhľadom na ich pôsobenie v rozličných oblastiach života a v rôznych historických obdobiach, máme menšie výhrady. Ak si odmyslíme Jána Henckela, osobností pochádzajúcich zo 17. – 20. storočia, pričom však takmer absentuje predstavenie významného spišského Nemca z 18. storočia. Pre ucelenosť knihy a potvrdenie významu zvolených osobností by bolo dobrou nadstavbou, ak by sa ich mená vyskytovali aj v predošlých kapitolách, čo však nie je pravidlom, teda k takémuto zosúladeniu kapitol evidentne nedošlo. Osobnosti sú zoradené chronologicky. Rušivo však pôsobí, že tento princíp sa dodržiava laxne a je viackrát porušený.

Celkovo hodnotíme recenzovanú publikáciu ako prínosnú prácu pre slovenskú historickú vedu. Už zvolenou témou je zaujímavá. Realizovaná bola na základe poctivej heuristiky a odborného výskumu s využitím veľkého množstva prameňov a knižných zdrojov, čo sa odráža vo faktografickej kvalite knihy. Uvedené kritické poznámky k spôsobu uchopenia a spracovania problematiky sú skôr našim zamyslením nad možnosťami témy ako nedostatkami, ktoré by podľa nášho názoru mohli publikácii dať ešte modernejší a kvalitnejší ráz, pretože by vykonanú podrobnú analýzu vývoja nemeckého etnika v hraniciach určeného regiónu lepšie prepojili so širšími spoločenskými procesmi, ktoré ovplyvňovali národnú identifikáciu. Kniha má niektoré znaky vedeckej monografie. My ju však radíme na pomedzie vedeckej a odbornej populárno-náučnej spisby. Keďže autormi sú múzejníci, tento fakt je predpokladaný. Publikácia je tak zaujímavým počínom nie len pre profesionálnych historikov, ale aj pre širšiu verejnosť, ktorá sa zaujíma o dejiny Spiša.

Patrik Griger

RAJLICH, Jiří – MAJTENYI, David. *Říkali jim Španěláci*. Cheb : Svět křídel, 2022, 445 s. ISBN 978-80-7573-099-2.

V roku 2022 vydavateľstvo Svět křídel vydalo publikáciu „*Říkali jim španěláci*“. Autormi knihy sú kurátor zbierok Archivu Muzea dělnického hnutí David Majtenyi a Jiří Rajlich pôsobiaci vo Vojenskom historickom ústave v Českej republike.

Publikácia začína podakovaním, v ktorom autori spomínajú množstvo ľudí z Českej republiky, Slovenska a zahraničia, ktorí napomohli pri príprave knihy. Spomínajú aj rodinných príslušníkov interbrigadistov, ktorí autorom umožnili štúdium rodinných archívov a poskytli množstvo osobných dokumentov a fotografií a ďalšieho materiálu.

Na začiatku je krátky úvod, na ktorý nadväzuje text s názvom „*Pretoriánska garda a padlí revolucionári*.“ Na začiatku knihy sa autori zamerali na vysvetlenie pojmu „*španěláci*“. Ďalej pokračujú zdôvodnením toho, prečo si do tejto knihy vybrali štyri osudy „*španělákov*“, z toho išlo o troch Čechov a jedného Slováka. Autori vysvetľujú, že ich životné osudy síce boli neobyčajné, ale do značnej miery boli charakteristické i pre osudy ďalších československých dobrovoľníkov v španielskej občianskej vojne. Nasleduje stručný opis životných osudov Bohuslava Laštovičky, Ladislava Holého, Josefa Pavla a Osvalda Zavodského, o ktorých sa v nasledujúcich stránkach publikácie dočítame podrobnejšie. Na záver tejto časti textu sa nachádza spoločná fotografická príloha.

Prvá kapitola s názvom „*Bohuslav Laštovička (1905 – 1981)*“ mapuje životné osudy jedného z najznámejších interbrigadistov, ktorý bol členom komunistickej strany Československa a bol jedným z mála tých, ktorý bez väčších následkov a otravos prežil začiatok päťdesiatych a šesťdesiatych rokov v Československu. Kapitola o Bohuslavovi Laštovičkovi je rozdelená na 15 podkapitol. Prvá podkapitola má názov „*Důstojníkem čs. armády: muž systému*.“ Zamerala sa na detstvo a mladosť a prvé pracovné skúsenosti Laštovičku, pokračuje jeho štúdiom na Vojenskej akadémii v Hrančicích na Morave a službou v československej armáde, až po jej ukončenie v roku 1929. Nasledujúca podkapitola má názov „*Student, burič a novinář: muž proti systému*“. Opisuje štúdium Laštovičku na *Českém vysokém učení technickém* a jeho vstup a začiatky pôsobenia v komunistickej strane. Nadväzuje na to opis jeho práce redaktora *Rudého práva*. „*Odchod do Španělska*“ je názov nasledujúcej podkapitoly, opisujúcej ilegálny odchod Laštovičku do strediska medzinárodných brigád v španielskom meste Albacete. Nasleduje podkapitola „*Veliteľem Gottwaldovy protiletadlové baterie*“, ktorá sa zamerala na pôsobenie Laštovičku v španielskej občianskej vojne pri československej protiletadlovej batérii, až po jeho odchod do Československa v roku 1938. Na tieto udalosti nadväzuje podkapitola „*Zpátky v Československu*“, ktorá mapuje návrat Bohuslava Laštovičku do Československa, redakcie *Rudého práva* a následnú ilegálnu stranícku prácu. Ďalšia podkapitola má názov „*Odchod do emigrace a léta druhé světové války*“, tu sa dozvedáme o odchode Laštovičky do Veľkej Británie a jeho zapojení do straníckej práce a práce redaktora londýnskeho vysielania československého rozhlasu. Text pokračuje podkapitolou „*Moskovská jednání a návrat do vlasti*“, približujúca jednanie v Moskve, ktorých sa Laštovička zúčastnil ako člen delegácie jednajúcej o zložení a programe novej československej vlády. Nasledujúca podkapitola „*Ředitelům Československého rozhlasu: muž systému proti systému*“ opisuje Laštovičkov posun medzi straníckou špičkou komunistickej strany, jeho návrat do Československa a jeho prácu riaditeľa Československého rozhlasu v rokoch 1945 až 1948. Ďalšia časť práce s názvom „*Velvyslancem v Moskvě: opět muž systému*“ mapuje pôsobenie a pracovnú náplň Laštovičku na veľvyslanectve v Sovietskom zväze v rokoch 1948 a až 1950. Laštovičkov návrat do armádnych štruktúr opisuje podkapitola „*Náměstkem ministra národní obrany*“. Následne je opísaný ústup zo straníckych pozícií na pozadí politických procesov v päťdesiatych rokoch, ktorý ponúka podkapitola „*Pád španěláka*“. V nemilosti Laštovička neostal príliš dlho, jeho návrat do popredia politického života je opísaný v podkapitole „*Návrat na stranické výsluní*“. Jeho ďalší stranícky postup rozoberá podkapitola

s názvom „*Poslancem a předsedou Národního shromáždění: znovu mužem systému.*“ Nasledujúca podkapitola „*Dočasný ústup ze scény*“ objasňuje nástup reformného krídla komunistickéj strany a politický pád Bohuslava Laštovičky. Posledná podkapitola má názov „*Srpen 1968 a léta ve Federálním shromáždění*“ mapuje posledné roky kariéry Bohuslava Laštovičku až po jeho smrť v roku 1981.

Druhá kapitola knihy nesie názov ďalšej skúmanej osoby „*Ladislav Holdoš (1911 – 1988)*“ a zameriava sa na život tohto ružomerského rodáka, novinára, prekladateľa a politika. Jemu venovaná kapitola sa skladá z piatich podkapitol. Na začiatku kapitoly nás autori zoznamujú s rodiskom Ladislava Holdoša mestom Ružomberok a rodinnými pomermi, z ktorých Holdoš pochádzal. Pokračuje jeho štúdiom, venuje sa jeho sympatiám k ľavicovému hnutiu, vojenskou službou v československej armáde a vstupom do Československej komunistickéj strany. Nasledujúca podkapitola má názov „*Ve Španělsku*“ a opisuje Holdošovú cestu do Španielska, jeho nasadenie a bojové skúsenosti od radového vojaka až po veliteľa protiletadlovej batérie Klementa Gottwalda. Pokračuje odvolaním medzinárodných brigád zo Španielska, Holdošovou neochotou opustiť Španielsko, jeho internáciou a jeho dramatický odchodom do internácie v severnej afrike a následne do Francúzska. V poradí druhá podkapitola sa volá „*Za války ve Francii*“ a mapuje Holdošov osud od jeho internácie a následného zaradenia do československých jednotiek, až po odbojovú činnosť vo Francúzsku a intervenciu v Buchenwalde. „*V osvobozené vlasti*“ je názov nasledujúcej podkapitoly, v ktorej autori opisujú Holdošovu politickú kariéru do začiatku roku 1951. Ďalšia podkapitola nesie názov „*Pád do soukolí politických procesů*“, ktorá približuje osud Ladislava Holdoša počas procesu s buržoáznymi nacionalistami. Nasleduje podkapitola s názvom „*Postmodum*“ opisujúca väznenie Holdoša, jeho následnú rehabilitáciu a publikačnú činnosť. Posledná podkapitola v knihe má názov „*Z velvyslance „pracovním oportunistou*“ približuje obdobie Holdošovej práce na Kube, jeho kritiku udalostí v Československu, nástup normalizácie, ale aj jeho posledné roky života.

V poradí tretia kapitola ma názov „*Josef Pavel (1908 – 1973)*“. Čitateľovi približuje život generála Josefa Pavla, ministra vnútra v období „*Pražského jara*“ v roku 1968. Prvá podkapitola nesie meno „*Cesta jihočeského proletáře přes Moskvu do Španělska*“ mapuje život Josefa Pavla od jeho narodenia, štúdií, vstupu do komunistickéj strany, až po cestu do Španielska. Pôsobenie Pavla v Španielsku priblížili autori v podkapitole „*Velitelom Dimitrovova praporu*“. Približuje osud Josefa Pavla od jeho príhodu do Albacete, po velenie jednej z jednotiek medzinárodných brigád. Ďalšie pôsobenie Josefa Pavla v Španielsku počas občianskej vojny približuje podkapitola s názvom „*Porážka 129. interbrigády*“. V poradí tretia podkapitola je nazvaná „*Případ Benda*“ zameriava sa na spory v 129. medzinárodnej brigáde Nasledujúca podkapitola „*Porážka republiky a francouska internace*“ sa venuje koncu pôsobenia Josefa Pavla v Španielsku a jeho exilu vo Francúzsku a Veľkej Británii. Návrat Josefa Pavla Do Československa a jeho zapojenie do činnosti Československej komunistickéj strany mapuje kapitola „*Aparatčik*“. Nasledujúca podkapitola má názov „*Vedoucí trockistické skupiny demoralizovaných interbrigadistů*“, kde sa autori zamerali na politické procesy v päťdesiatych rokoch, do ktorých boli zapojený mnohý interbrigadisti vrátane Josefa Pavla. Kapitola pokračuje vyšetrovaním, súdom, väznením a následnou

revíziou politických procesov. Politickú kariéru po prepustení Jozefa Pavla z väzenia, až po funkciu ministra približuje podkapitola „*Dubčekovský minister vnitra*“. Posledná podkapitola tejto časti knihy má názov „*Poslední pád*“ a približuje odchod Josefa Pavla z politiky a posledné roky jeho života.

„*Osvald Závodský (1910 – 1954)*“ predstavuje názov poslednej kapitoly publikácie. Táto časť sa venuje jeho životu od narodenia, štúdií a vstupu do Československej Komunistickej strany. Prvá podkapitola nesie názov „*Ve Španělsku*“ a približuje nám príchod Závodského na pyrenejský polostrov, jeho bojové skúsenosti a odchod medzinárodných brigád zo Španielska. Nasledujúca podkapitola má názov „*Na půdě Francie a za války 1939 – 1945*“ a mapuje internáciu Osvaldského v koncentračnom tábore Gurs vo Francúzsku, ďalej jeho vstup do československých jednotiek formovaných vo Francúzsku, prácu v odboji a jeho uväznenie v nemeckej internácii v Mauthausene. Ďalšia podkapitola má názov „*V mocenských strukturách nově nastupujícího režimu*“, opisuje Závodského príhod do vlasti a jeho novú kariéru v KSČ. Predposledná podkapitola nesie názov „*Ve spárech politického procesu*“ opisuje Závodského pád po roku 1950, politický proces, súd, a jeho popravu. Posledná podkapitola má názov „*Post mortem*“ približuje revíziu politických procesov a Závodského rehabilitáciu.

Na konci publikácie sa nachádza bohatý zoznam použitých prameňov a literatúry, sumár v anglickom jazyku, obsah a krátke medailóny autorov publikácie, ktorý svedčí o poctivom výskume autorov. Súčasťou publikácie je bohatá obrazová príloha obsahujúca množstvo ešte nepublikovaných dobových fotografií a dokumentov. Na záver môžeme dodať, že publikácia „*Říkali jim Španěláci*“ patrí k najlepším publikáciám, ktoré o téme občianskej vojny v Španielsku, boli napísané v českom jazyku. Otvára málo prezentovanú tému, ktorá je spracovaná na patričnej úrovni. Treba vyzdvihnúť fakt, že autori čerpali z množstva archívnych fondov v Českej republike, Slovensku aj v zahraničí. Súčasťou publikácie je množstvo dobových dokumentov, fotografií, dobových novinových článkov a karikatúr, ktoré ešte nikdy neboli publikované. Publikácia je prehľadná a dobre čitateľná a približuje aj pozadie udalosti, ktorých sa osobnosti opísané v knihe zúčastnili. Kniha je vhodná pre laickú aj odbornú verejnosť. Preto by publikácia nemala chýbať v knižniciach čitateľov, ktorí sa zaoberajú vojenskými dejinami, dejinami Československej komunistickej strany a problematike španielskej občianskej vojny odohrávajúcej sa v rokoch 1936 až 1939.

Štefan Dvorský

GROMAN, Marin. *Kriegel – Voják a lékař komunismu*. Praha : Paseka, 2023, 608 s. ISBN 978-80-7637-379-2.

Na začiatku roku 2023 vyšla vo vydavateľstve Paseka v spolupráci s Ústavom pro studium totalitních režimů publikácia „*Kriegel*“, ktorá má podtitul „*Voják a lékař komunismu*“. Autorom spomínanej publikácie je český novinár a publicista Martin Groman, venujúci sa najmä českým a československým dejinám, ako aj problematike médií. Groman pôsobí v Spoločnosti Ferdinanda Peroutky a v porote ceny Františka Kriegla. Je známy tým, že spolu s historikom Michalom Stehlíkom tvoria

populárny český podcast *Přepište dějiny*. Publikácia začína úvodom s názvom „*Přemýšlení o Václavovi H.*“. Na začiatku tohto úvodu sú citáty Františka Kriegla a Jiřího Lederera. Nasleduje krátke zamyslenie nad textom, bývalého disidenta a prezidenta Václava Havla s názvom *Přemýšlení o Františkovi K.* z januára 1988, ako aj samotné zamyslenie autora nad osobnosťou Františka Kriegla.

Prvá kapitola publikácie má názov „*Ventil duše. Mláďí v letech 1908 - 1926*“. Kapitola je rozčlenená do štyroch podkapitol. Na začiatku kapitoly sa autor na základe Krieglových poznámok a zápiskov snaží zrekonštruovať jeho židovský pôvod, mladosť, rodinné pomery a prvé roky života Františka Kriegla v rakúsko-uhorskej Haliči v meste Stanislavov. V knihe nasleduje opis obdobia školských štúdií, odchod za vzdelaním Františka Kriegla do medzivojnového Československa a jeho prvé kontakty s ľavicovým politickým hnutím.

V poradí druhá kapitola knihy nesie názov „*Medik v okovaných botách. Československá léta 1926 - 1936*“. Spomínaná kapitola je rozdelená do dvoch podkapitol. Prináša nám pohľad na Krieglove štúdiá medicíny na Nemeckej univerzite v Prahe a na rozpory medzi českými a nemeckými nacionalistami v medzivojnovom Československu. Nasleduje opis začiatkov lekárskej praxe Františka Kriegla, keď začína ako internista v Prahe. Ďalej pokračuje vstupom Františka Kriegla do komunistickej strany a začiatkom jeho straníckej činnosti medzi československými komunistami. „*Žulový blok plný ohně. Španělsko 1936 - 1930*“ je názov ďalšej kapitoly. Text je rozčlenený do ôsmich podkapitol, približuje nám pozadie vypuknutia občianskej vojny v Španielsku, odohrávajúcej sa v rokoch 1936 až 1939. Kapitola tak prináša pohľad na tento konflikt v Československu a samotné rozhodnutie Františka Kriegla odísť do Španielska. Ďalej opisuje Krieglove frontové medicínske skúsenosti, problémy s politickými pracovníkmi medzinárodných brigád a odchod do Francúzska, kde bol hneď po príchode internovaný. Nasleduje kapitola s názvom „*Kche Li-ke. Asijská fronta 1939 - 1945*“, ktorú tvorí sedem podkapitol. Autor nám približuje vojnový konflikt medzi Čínou a Japonskom a Krieglovu anabázu v Číne, Barne a Indii, kde pôsobil ako vojnový lekár pod americkým velením.

Piata časť publikácie nesie názov „*Nový velký začátek. Pražský kraj 1945 - 1949*“ súčasťou tejto kapitoly je desať podkapitol. Približuje nám návrat Františka Kriegla do povojnového Československa, získanie československého občianstva a jeho začlenenie do straníckej práce pre KSČ, vrátane podielu na politickej kampani komunistickej strany v stredných Čechách a Prahe. Obsahom tejto kapitoly je časť, ktorá sa venuje životu Rivy Friedovej, manželky Františka Kriegla. Podkapitola približuje život od jej mladosti, cez odbojovú činnosť počas druhej svetovej vojny, väznenie, až po jej prácu pre komunistickú stranu v období tretej republiky. Kapitola nám na záver objasňuje úlohu Františka Kriegla pri vzniku a organizácii Ludových milícií, ktoré zohrali kľúčovú úlohu počas komunistického prevratu vo februári 1948.

V poradí ďalšia kapitola má názov „*Komunista musí být snilek*“. *Ministerstvo zdravotnictví 1949 - 1952*.“ Spomínaná kapitola približuje pôsobenie Františka Kriegla na československom ministerstve zdravotníctva začiatkom päťdesiatych rokov. V publikácii sa dozvedáme o tom, ako František Kriegel definoval novú zdravotne politickú líniu ministerstva. Autor sa zamerával aj na rozpory v straníckom vedení a Krieglov nútený odchod z ministerstva do civilného povolania lekára.

Siedma kapitola publikácie nesie názov „*Strana si žádá vyjasnění celého případu! Politické procesy 1949 - 1955*“. Spomínaná kapitola nám približuje politické procesy v komunistickom Československu v päťdesiatych rokoch a dosah týchto procesov na Kriegla a jeho bývalých spolupracovníkov. Prináša aj pohľad na činnosť Štb, voči Františkovi Kriegelovi a jeho spolupracovníkom.

Ďalšia kapitola je nazvaná „*Stále prožívám krásu svého povolání. Návrat k medicíně 1952 - 1960*“. Kapitola nám opisuje odchod Františka Kriegla z ministerstva zdravotníctva a jeho návrat k civilnému povolaniu lekára. Najskôr sa stáva podnikovým lekárom Tatry Smíchov, ale už v júni roku 1952 je z politických dôvodov prepustený. Následne pracuje pre Obvodní ústav národného zdravia v Prahe a nemocnicu na pražských Vinohradech. Popri svojom civilnému zamestnanie sa naďalej zapájal do straníckej práce komunistickej strany. Nasledujúca kapitola v publikácii má názov „*Cuba sí, yankees no! Kuba 1960 - 1960*“, približuje príchod Františka Kriegla na ostrov Kuba, kde pôsobí na tamojšom ministerstve zdravotníctva, ako jeden z odborných poradcov z Československa. Na Kube sa František Kriegel pokúša o zlepšenie miestneho zdravotníctva, venuje sa najmä hygiene, epidemiológii, zavádza očkovanie, zakladá odborné lekárske periodiká a venuje sa aj základom lekárskeho vzdelávania. Kapitola sa venuje aj obdobiu kubánskej krízy a hrozbe novej svetovej vojny. Desiatka kapitola má názov „*S čistým čelem před své soudruhy a spoluobčany. Poslancem 1964 - 1968*“, opisuje príchod Františka Kriegla do Československa a jeho opätovné zapojenie do straníckej politiky komunistickej strany, až po obsadenie poslaneckého postu v Národnom zhromaždení, do ktorého bol zvolený júni 1964. Kapitola ďalej približuje postupný vznik reformného krídla komunistickej strany a rozpory s konzervatívnym vedením komunistickej strany.

Kapitola s názvom „*Dát si do pořádku domácnost. ÚV KSČ 1966 - 1968*“, pojednáva o vstupe Františka Kriegla do ÚV KSČ v júni 1966 a o jednaniach ÚV KSČ, ktorých sa František Kriegel osobne zúčastnil. Zaoberá sa taktiež príchodom generácie mladých reformných politikov komunistickej strany do ÚV KSČ.

Dvanásť kapitola „*Osm jarních měsíců. Leden-srpen 1968*“, patrí rozsahovo k najdlhším kapitolám knihy, popisuje Františka Kriegla ako člena predsedníctva ÚV KSČ v období reformného komunizmu nazývaného „*Pražská jar*“. Približuje nám konflikt reformných politikov KSČ s konzervatívnym krídlom v komunistickej strane, ktorý vyvrcholil augustovými udalosťami v roku 1968.

Na samotné augustové udalosti nadväzuje kapitola s názvom „*Proč, proč, proč? Srpen 1968 - jaro 1969*“. Prináša nám pohľad na augustovú okupáciu, intervenciu členov ÚV KSČ, ich prevoz a následné jednania v Moskve a Kriegelove odmietnutie podpísať tzv. moskovský protokol. Kapitola opisuje Kriegelovu úlohu v týchto udalostiach, jeho odchod zo straníckych pozícií, vylúčenie z komunistickej strany a následný začiatok normalizácie v okupovanom Československu.

V poradí ďalšia kapitola nesie názov „*Kriegel versus moc. Praha 1969 - 1979*“, je rozsahom najdlhšia kapitola v knihe a prináša nám pohľad na normalizáciu v Československu. Autor píše o ústupe Kriegla z politických pozícií o jeho rastúcich rozporoch s vládnu mocou, sledovaní ŠTB a jeho ideový rozchodom s komunizmom. Kapitola sa zameriava na činnosť ŠTB voči Františkovi Kriegelovi, sledovanie nasadenými agentami Štb, domové prehliadky a jeho kontakty s československým

disidentom a signatármi Charty 77. Taktiež nám približuje samotné okolnosti podpisania Charty 77 Františkom Krieglom a následky rozhodnutia tento dokument podpísať. Na záver nám kapitola približuje posledné roky a dni Františka Kriegla, až po jeho pohreb a okolnosti s ním spojené.

Nasleduje záver publikácie s názvom „*Blouznění? Nebo přece kus pravdy?*“. Autor sa v ňom snaží nájsť odpoveď na otázku, kto bol František Kriegel? V publikácii ďalej nasleduje bohatý poznámkový aparát a zoznam skratiek použitých v knihe. Ďalej sa v publikácii nachádza zoznam použitých archívnych fondov, zoznam pamätníkov, ktorých spomienky využil autor pri písaní knihy. Nachádzame tu aj zoznam publikácií Františka Kriegla a publikácií, venujúcich sa osobnosti Františka Kriegla. Nasleduje zoznam ďalšej literatúry, ktorú použil autor pri písaní a svojom dlhoročnom výskume. Na konci knihy sa nachádza poďakovanie autora, menný register a anglický sumár.

Na koniec môžeme dodať, že kniha „*Kriegel - Voják a lékař komunismu*“ patrí k najzaujímavejším najatraktívnejším biografiami napísaných v roku 2023 v českom jazyku. Autor pri tvorbe knihy použil množstvo materiálov z českých, ruských a ukrajinských archívov. Pri práci na publikácii využil aj rozhovory s pamätníkmi a blízkymi Františka Kriegla. Charakteristický je citlivý a vyvážený prístup autora k zdrojom, ktoré použil pri tvorbe samotnej publikácie, dokáže konfrontovať niektoré protikladné svedectvá účastníkov a snaží sa dohľadať pravdepodobný sled historických udalostí. Martin Groman povedal v rozhovore s Lucií Výbornou v Českom rozhlase, že na knihe pracoval viac ako dvadsať rokov. Groman sa v knihe snaží pochopiť Kriegla a rozobrať to, čo ho viedlo k jeho životným rozhodnutiam. Nesnaží sa, ale Kriegla hodnotiť, to necháva na čitateľovi. Autor sa snaží čitateľovi priblížiť aj dobu, v ktorej František Kriegel žil, od medzivojnového Československa, vojnových rokov v zahraničí, februárového prevratu, procesov 50. rokov, politickému vývoju v roku 1968 až po následnú normalizáciu v Československu. Kniha je doplnená o bohatý obrazový a fotografický materiál, ktorý plasticky dopĺňa množstvo informácií v knihe. Publikácia je prehľadná a po obsahovej stránke je na vysokej úrovni. Aj napriek svojmu rozsiahlemu rozsahu, sa dobre číta a môžeme ju vrelo odporučiť laickej aj odbornej verejnosti.

Štefan Dvorský

ČECHOVÁ, Františka. *Ecce homo! Křížová cesta dona Titusa Zemana, mučénika za záchranu kňazských povolání*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2022, 248 s. ISBN 978-80-8257-004-8.

Osobnosť saleziána dona Titusa Zemana sa zviditeľnila na Slovensku v rámci katolíckej cirkvi najmä v roku 2017. Dôvodom bolo blahorečenie tohto saleziána kňaza - mučénika v uvedenom roku. Salezián don Titus Zeman zrealizoval tri úteky do zahraničia s cieľom umožniť teologické štúdiá najmä saleziánskym bohoslovcem, ale aj so zámerom zachrániť viacerých saleziánov pred neschopnosťou vykonávať svoje duchovné povolanie, vzhľadom na totalitný režim, ktorý v štáte nastal po prevzatí moci Komunistickou stranou Československa. Napokon bola jeho činnosť odhalená, čoho

dôsledkom musel Titus Zeman podstúpiť vyšetrovanie a bol odsúdený na niekoľko rokov odňatia slobody. Z väzenia bol neskôr prepustený, no napokon zomrel na následky tvrdého mučenia dňa 8. 1. 1969. Nemalú úlohu pri šírení jeho povesti zohrali aj publikácie, mapujúce životný príbeh tohto saleziánskeho kňaza. Ide predovšetkým o dobre spracované publikácie Michala Titusa Radošinského: *Don Titus – „Vatikánsky špión?“* (2005), *Quo vadis, Titus?* (2017). Rovnako by sme sem mohli zaradiť dielo od talianskej autorky Marie Lodovici Zanet, ktorá sa podieľala na procese blahorečenia tohto saleziána, s názvom *Blahoslavený Titus Zeman – oficiálny životopis blahoslaveného* (2017). V roku 2022 však vyšla ďalšia biografica, ktorej predmetom bola osobnosť tohto kňaza, s názvom *Ecce homo! Krížová cesta dona Titusa Zemana, mučeníka za záchranu kňazských povolani* (2022). Napísala ju autorka Františka Čechová, hoci jej rukopis bol napísaný ešte niekoľko rokov skôr pred samotným vydaním. Rozhodli sme sa túto publikáciu podrobiť analýze a zistiť čím je táto publikácia výnimočná.

Autorka sa rozhodla zachopiť obraz osobnosti Titusa Zemana chronologicky, pričom jeho život vždy zasazuje do kontextu. Čím sa čitateľ dozvedá nielen faktografické údaje o hlavnom protagonistovi, ale takýmto spôsobom môže pochopiť širšie súvislosti politickej situácie. Autorka si v úvode sformulovala cieľ publikácie, v ktorom uviedla, že sa pokúsila priblížiť mučeníctvo saleziána Titusa Zemana na základe archívneho výskumu.

Biografia začína detsvom dona Titusa Zemana, predstavená je aj jeho rodina, kde a aké štúdiá absolvoval, ďalej je opísaná aj jeho cesta duchovného povolania k Saleziánom dona Bosca, ale aj jeho ďalšia rehoľná formácia v Spoločnosti sv. Františka Saleského. Išlo o noviciát, pedagogickú prax či jeho teologické štúdiá v Taliansku. Autorka Františka Čechová sa pomerne často snaží prezentovať aj život saleziánov v danom období, vďaka čomu si autor môže vytvoriť obraz aj o živote saleziánov v uvedenom čase. Priblížila formáciu či život v ústavoch saleziánov tým, že uviedla rôzne úryvky, opisujúce tento život saleziánov a to napríklad prostredníctvom spomienkových kníh, najmä saleziána Ernesta Macáka. Salezián Ernest Macák ale nemal spoločnú formáciu s Titusom Zemanom, čoho dôsledkom sa životy týchto saleziánov stretli v rovnakom ústave či čase len miestami, hoci autorka na tieto okolnosti vždy upozornila. Je potrebné ešte doplniť, že by bolo možné rytmus saleziánskych ústavov doplniť aj prostredníctvom dobových časopisov, vydávaných saleziánmi, v ktorých sa nachádzala aj rubrika „*Kronika*“. Ide predovšetkým o *Don Bosco – Vestník saleziánskych spolupracovníkov a dobrodincov* a *Saleziánske zvesti*. Následne autorka predstavila desaťročnú kňazskú službu dona Titusa Zemana, ktorá začínala v ústave na Miletičovej ulici, kde bol prítomný v oratóriu, následne sa stal kaplánom vo farnosti Tehelné Pole, pričom okrem toho zároveň študoval na Prírodovedeckej fakulte v Slovenskej univerzity v Bratislave. Následne bol poslaný do ústavu v Trnave, kde sa stal profesorom na gymnáziu na Hollého ulici v Trnave. V rámci týchto kapitol sa dozvieme aj o poštátnení prvých saleziánskych ústavov v Komárne, Michalovciach, Žiline a v Trnave. Tieto udalosti sa priamo dotkli aj Titusa Zemana, ktorý sa nachádzal v jednom zo zrušených ústavov a následkom čoho sa tak vyhol sústredeniu saleziánov v rámci Akcie K.

Omnoho viac sa ale autorka sústredila na život Titusa Zemana v období vlády Komunistickej strany Československa (KSČ), kde začala aj jeho mučenícka

cesta. Osobu tohto saleziána sa autorka pokúsila predstaviť prostredníctvom prirovnania Titusovej cesty ku krížovej ceste Ježiša Krista, a preto jednotlivé podkapitoly nesú názvy jednotlivých zastavení. V rámci prvého zastavenia, predstavila osud reholí, ktorý ich zastihol po prevzatí moci komunistami. Dozvieme sa v krátkosti o politike a ideológii režimu, o vykonštruovanom súdnom procese Machalka a spol. Napokon sa autorka pozastavila pri Akcii kláštory, kedy sa pokúsila priblížiť, ako sa táto akcia konkrétne dotkla Saleziánov dona Bosca. Následne autorka v skratke opísala dva úspešné úteky do zahraničia, ktoré boli zorganizované saleziánom Titusom Zemanom. Na jednotlivých stránkach ozrejmla aj širšie okolnosti, ale dozvieme sa aj, kto boli tí, ktorým sa vďaka nemu podarilo utiecť z Československa a kto sa na tejto činnosti podieľal. Následne autorka priblížila Titusove rozhodovanie vo veci tretej výpravy, jej realizácie, pričom tento prechod za hranice napokon skončil ako neúspešný. V jednotlivých nasledujúcich podkapitolách je predstavené vyšetrovanie Titusa Zemana, súdny proces Titus Zeman a spol., v rámci ktorého boli odsúdení aj mnohí iní. Ďalej popisuje, aké kruté metódy vyšetrovania musel tento kňaz podstúpiť, ale rovnako autorka čitateľovi priblížila aj nasledujúci život Titusa Zemana, ktorý strávil v rôznych väzniciach, a podobne aj posledné chvíle jeho života. Z uvedeného je zrejmé, že autorka chcela poukázať najmä na strasti Titusa Zemana a situáciu, v ktorej sa nachádzal a zdôrazniť tak jeho hrdinské činy a mučenie.

V úvode autorka prehľadne predstavila, z ktorých zdrojov síce vychádzala, no na druhej strane však neuviedla, akým spôsobom pramene kriticky hodnotila a ako k nim pristupovala, keďže jednotlivé pramene sú častokrát spomienkového charakteru. Hoci musíme povedať, že miestami sa nachádzajú aj analytické poznámky autorky, z ktorých je zrejmé, že autorka kriticky uvažuje. Autorka v publikácii čerpá aj zo svojich predošlých čiastkových vedeckých článkov, ktoré sa venovali danej problematike. O tom, že autorka zrealizovala kvalitný výskum svedčí aj pestrý zoznam použitých prameňov a literatúry či bohatý poznámkový aparát. V zozname prameňov nájdeme aj rôzne cirkevné, zahraničné či slovenské archívy. Zo zahraničných môžeme spomenúť Centrálny saleziánsky archív v Ríme, Archív pápežskej Gregoriánskej univerzity v Ríme a i. Okrem iného recenzovaná publikácia vychádzala ešte aj zo súkromných archívov, ktoré sú nevyhnutné k danej problematike. Oceňujeme, že autorka nechala na mnohých miestach hovoriť samotné pramene, vďaka čomu je čitateľ vtiahnutý do atmosféry danej doby.

Miestami sa v publikácii nachádzajú gramatické chyby, kde autorka nie vždy správne uvádza veľké písmená, napr. „Česko-Slovenská inšpektória“ (s. 23). Vyrušujúce sa zdajú byť aj niektoré pejoratívne slová, ktoré by sa nemali nachádzať v publikácii takéhoto charakteru („*Strášili ho, že je ešte malý a že sa bude bez mamičky v internáte báť.*“ s. 19.). Ako sme už spomenuli, publikácia má pestrý bibliografický aparát, zložený z rôznych druhov prameňov a literatúry. Cenným zdrojom sú napríklad aj osobné svedectvá rodinných príbuzných či súčasníkov saleziána Titusa Zemana, s ktorými autorka zrealizovala rozhovory a ktoré ho bližšie a osobne vykresľujú. Ku komplexnosti a prehľadnosti prispievajú fotografie, pramene či iné dobové dokumenty, ktoré sú zaradené v rámci publikácie ako prílohy. Autorka sa nazdáva, že by mohli sprístupniť publikáciu aj pre laických čitateľov. Z obsahového hľadiska sme neobjavili žiadnu faktografickú chybu, ktorú by Františka Čechová zle uviedla a ktorá by mohla narušiť

hlavnú pointu knihy. Niektoré príbehy, ktoré sú uvádzané v publikácii a neprispievajú k vykresleniu hlavnej postavy, by mohli byť vynechané alebo uvedené v poznámke pod čiarou. Ide napríklad o príbeh o futbalistovi (s. 39). Pretože následkom toho sa môže strácať primárna línia príbehu hlavného protagonistu. Autorka často nezostáva len pri osobe Titusa Zemana, ale jeho portrét stavia do kontextu dejín Saleziánov na území Slovenska, čím sa čitateľ dozvedá širšie súvislosti ohľadom dejín saleziánov v danom období. Vieme si tak vytvoriť predstavu, kde všade pôsobili saleziáni, aké činnosti vykonávali, ale stretávame sa aj s ďalšími menami významných saleziánov v danom období. Takto čitateľ nadobúda komplexný obraz. Na druhej strane pomerne dosť autorka čerpá z rôznych publikácií spomienkového charakteru, pričom v niektorých prípadoch by jednotlivé úryvky mohla konfrontovať aj s inými prameňmi. Zároveň by sme chceli upozorniť, že autorka nie vždy správne používa slovo „klerik“, ktoré častokrát zamieňa ako synonymum k slovu „bohoslovec“, čo nie je korektné. V závere práce sa nachádzajú ešte dva zoznamy dôležitých dátumov s krátkou charakteristikou. Jeden z nich sa týka životopisu saleziána Titusa Zemana a druhý zoznam prináša širší prehľad dôležitých medzníkov z dejín saleziánov na území Slovenska.

Z úvodu ani záveru však nie je explicitne vyjadrené, čím je táto biografica saleziána Titusa Zemana výnimočná alebo, čo prináša nové. Autorka jedine spomenula, že v období písania jej publikácie boli dejiny saleziánov prebádané len čiastočne, a preto jej výskum obohatila aj o bádanie v ďalších archívoch. Na druhej strane by to nebolo ani možné, keďže rukopis knihy bol napísaný ešte pred publikovaním posledných dvoch kníh o Titusovi Zemanovi, spomenutých v úvode. Na záver môžeme povedať, že recenzovaná publikácia sa venuje osobnosti saleziána Titusa Zemana na kvalitnej úrovni a prezentuje tak jeho dôveryhodný portrét. Publikácia je určite vhodná pre tých, ktorí by sa chceli oboznámiť s osobou a príbehom tohto saleziána - mučeníka, ale zároveň ju odporúčame aj tým, ktorí by sa chceli oboznámiť aj s dejinami saleziánov v prvej polovici 20. storočia na našom území. Svojim rozsahom a obsahom je rovnako prístupná aj pre širokú verejnosť.

Annamária Adamčíková

SCHOLTEN, Koen - ENENKEL, A.E. Karl - MIERT, Dirk van (eds.). *Memory and Identity in the Learned World. Community Formation in the Early Modern World of Learning and Science*. Brill : Leiden, 2022, 349 s. ISBN 978-90-04-50714-2.

Publikácia je výsledkom kooperácie svetových špičiek historiografie a je komplexným prieskumom formovania komunity v rámci sveta inteligencie a vedy v ranom novoveku. Kniha sa zaoberá komplikovaným vzťahom medzi kolektívnou identitou, inštitucionálnou pamäťou a spôsobmi komemorácie, čím čitateľom poskytuje porozumenie, ako tieto prvky ovplyvnili učené spoločnosti. Tento zborník prináša rôzne eseje, ktoré skúmajú konštrukciu učenej identity z rôznych uhlov pohľadu, vrátane pohlavia, autobiografie a inštitucionálnej histórie. Celkovo je dielo rozdelené do deviatich kapitol. Prvej kapitole sa nebudeme venovať, nakoľko jej obsah je informačný a vzťahuje sa na štruktúru knihy.

Druhá kapitola, *"Identities" in Humanist Autobiographies and Related Self-Presentations*, ponúka sľubný pohľad na formovanie identity, ktorý skúma vplyv humanistických autobiografických spisov na tradičné poňatie daného fenoménu. Autor argumentuje, že tieto texty sa odlišujú od bežných autobiografií zameraných na pôvod, výchovu a sociálny status. Autor správne poukazuje na odklon od tradičných autobiografických prvkov v humanistických textoch. Humanisti v nich úmyselne zamlčávajú alebo vynechávajú tieto detaily, a namiesto toho konštruujú autoportréty zdôrazňujúce ich odborné znalosti v klasických oboroch, príslušnosť k intelektuálnym kruhom a hlboké spojenie s kultúrnym dedičstvom starovekého Ríma. Autor ďalej zdôrazňuje, že tento prístup k autobiografii odzrkadľuje základný princíp humanizmu: vieru v možnosť formovať vlastnú identitu skrze intelektuálne úsilie a kultúrnu formáciu. Je treba povedať, že autor poodhalil pomerne zaujímavú optiku, akou sa dá nazerať na historické biografické údaje, nielen v oblasti humanistickej literatúry. Jedná sa o pomerne inšpiratívny rámec, ktorý má potenciál vysvetliť možnosti formovania identít prostredníctvom tvorby naratívov prezentácie osôb. Pomerne zaujímavá by mohla vyznieť inšpirácia daným výskumom, ktorá by sa zamerala na možnosti jazyka reprezentácie v dobových dielach.

Nasledujúca kapitola rieši diametrálne iný koncept, spojený s gendrovou históriou. *Female Faces and Learned Likenesses: Author Portraits and the Construction of Female Authorship and Intellectual Authority* nazerá na ženy v intelektuálnej sfére cez vizuálne prostriedky. Autor sa zameriava na výzvy, ktorým čelili vzdelané ženy využívajúce tlačene portréty na etablovanie vlastnej osoby v oblasti intelektuálneho života. Téma sa celkovo javí ako pútavá, nakoľko ženské intelektuálky v období novoveku sú zastúpené raritne. Na príklade portrétu Marie Sibylly Merianovej sa v príspevku účinne demonštruje, ako sa ikonografia mohla strategicky využiť na formovanie presvedčivého obrazu ženskej intelektuálnej identity. Autor však vo svojom texte využil iba pozitívny príklad daného fenoménu. Text síce uznáva existenciu negatívneho prijímania niektorých portrétov, avšak hlbší výskum kritických reakcií a ich širšieho vplyvu na fenomén žien by bol obohacujúci. Štúdia môže inšpirovať širšie publikum práve v situáciách, kedy chýba dostatok materiálov na skúmanie intelektuálneho zázemia žien, no prostredníctvom vizuálnych reprezentácií by sa dal daný problém do istej miery nahradiť.

Nasledujúca kapitola, *Scholarly Identity and Gender in the Respublica litteraria: The Cases of Luisa Sigea (1522–1560) and Margaret Cavendish (1623–1673)*, sa taktiež venuje ženským intelektuálkam. Na príklade dvoch málo preskúmaných osobností, Luisy Sigeovej a Margaret Cavendish, vojvodkyne z Newcastlu, sa snaží vyvrátiť zaužívané stereotypy v histórii vnímania žien. Autorka zručne využíva interdisciplinárny a komparatívny prístup na osvetlenie postavenia žien v rámci *Respublica litteraria*. Prvá časť skúma prípad Luisy Sigeovej, portugalskej humanistky zo 16. storočia. Autorka zdôrazňuje Sigeovej snahu etablovať sa na rovnakej úrovni so svojimi mužskými kolegami. Táto analýza je obzvlášť prehľadná pri demonštrácii toho, ako Sigeová strategicky manévrovala v konvenciách latinského humanistického diskurzu, zámerne vynechávala odkazy na svoje pohlavie. Táto časť tiež objasňuje význam patrónskych sietí pre intelektuálne úsilie žien, s podrobným preskúmaním Sigeovej vzťahu s infantkou Máriou Portugalskou. Druhá časť sa zameriava na Margaret Cavendish, an-

glickú spisovateľku zo 17. storočia známu svojou plodnou tvorbou v rôznych žánroch. Autorka stavia do kontrastu jej osobné preferencie s viac komerčne orientovaným literárnym svetom jej doby. Hoci Cavendish sa vyrovnávala s marginalizáciou kvôli svojmu pohliaviu a nekonvenčným myšlienkam, kapitola argumentuje, že napriek tomu využívala stratégie seba-publikovania. Je nutné oceniť vyhábanie sa postulátov, založených na zjednodušených zovšeobecneniach. Autorka namiesto toho ukázala, že je nutné sa venovať hlbšie aj málo prebádaným ženským postavám, ktoré mohli rovnako umne transformovať rodové očakávania vo svojom kontexte.

The Republic of Letters Mapping the Republic of Letters: Jacob Brucker's Pinacotheca (1741-1755) and Its Antecedents je kapitola zameriavajúca sa na tri zbierky biografických portrétov z 18. storočia: Académie des Sciences et des Arts od Isaaca Bullarta, Les Hommes illustres od Charlese Perraulta a Bilder-Saal der Gelehrten od Jakoba Bruckera. Analýza sa zameriava na to, ako tieto zbierky osvetľujú význam pamäťových praktík v intelektuálnej komunite ranonovovekej Európy. Autorka argumentuje, že tieto kompilácie slúžili ako pamäťové rozhranie, ktoré uctievalo zosnulých učencov a zakladalo ich intelektuálne dedičstvo. Pri snahách o univerzalitu však tieto zbierky nevyhnutne odrážali konkrétne učenecké kultúry ich pôvodu. V texte je veľmi zaujímavou poukázané na sieť spojení cez geografické a časové hranice, ktoré podporovali pocit spoločenstva medzi učencami. Autor zdôrazňuje kontroverznú povahu poznania v tomto období. Štúdiá taktiež neopomína ani zobrazovanie žien v daných zbierkach. Ich zaradenie je uznávané, ale analýza odhaľuje obmedzenia. Autorka sa vo výskume tejto otázky zamerala aj na kritériá hodnotenia ženských úspechov a predložila tézu o tom, že v danom prípade bola diverzita značná. Obzvlášť prínosný je záver článku, kde autorka poukazuje na kontinuitu medzi týmito zbierkami a širšími učeneckými praktikami tohto obdobia, a nadväzuje tak na doposiaľ nadobudnuté vedecké poznatky.

Šiesta kapitola sa zamerala na skúmanie inštitucionálnej pamäte vedeckých spoločností. Jej zameranie sa sústreďuje na kritický okamih pre Kráľovskú spoločnosť v 17. storočí. Analýza podrobne rozoberá vytvorenie krátkodobej korešpondenčnej siete s Dublin Philosophical Society a Oxford Philosophical Society. Autorka tvrdí, že táto sieť prekračovala svoju funkciu iba ako komunikačný kanál, ale slúžila ako strategický nástroj pre Kráľovskú spoločnosť na navigáciu v narastajúcej „inštitucionálnej kríze identity“. Pôvodný dôraz na kolektívne experimentovanie ustúpil v prospech diskusií na papieri, čo viedlo k znepokojujúcemu rozporu medzi jej vnímaním samej seba a prevládajúcimi postupmi. Spoluprácou s inštitúciami, ktoré sa aktívne venovali experimentom, sa Kráľovská spoločnosť snažila obnoviť svoje základné hodnoty a oživiť svoje renomé. Autorka sa kreatívne stavia k otázke spolupráce inštitúcií, na základe konceptu „inštitucionálnej identity“. Treba však povedať, že kapitola má bližší význam iba pre britskú historiografiu, nakoľko bežnému čitateľovi môže chýbať kontextuálny rámec dejinného vývoja, ktorý danú krízu spôsobil, ako aj širší rámec dopadu daného fenoménu na intelektuálnu spoločnosť.

Miscellanies of Memory: From Scholarly Biography to Institutional History in the Early Modern German University, je kapitola, ktorá sa zaoberá fascinujúcim a málo preskúmaným aspektom ranonovovekých univerzít, v zmysle ich úlohy v kultivácii pamäti pri formovaní inštitucionálnej identity. Sústredenie sa na nemecký kontext

analyzuje zaujímavým spôsobom pole písania univerzitnej histórie v spomínanom období. Jednak sa stretávame s klasickou formuláciou dokumentácie minulosti, no na druhej strane sa čitateľovi predostiera zaujímavý koncept kultivácie univerzity v očiach verejnosti. Štúdia ponúka naozaj komplexný obraz toho, ako mohla úloha reprezentatívneho prvku zapôsobiť ako strategickými nástrojmi na formovanie verejného vnímania a kultiváciu žiadanej inštitucionálnej identity.

Kapitola s názvom *Tracing the Sites of Learned Men: Places and Objects of Knowledge on the Dutch and Polish Grand Tour* ponúka zas úplne iný pohľad na veľmi populárnu tému cestovateľov. Na základe analýzy itinerárov poľských a holandských cestovateľov, autor poukázal, že intelektuálna vrstva cielene vyhľadávala na svojich potulkách strategické miesta, spájané sa s vedomosťami. Jednalo sa primárne o návštevy lokalít, ako boli univerzity, knižnice, vzdelávacie inštitúcie a botanické záhrady, ktoré neplnili iba funkciu turistických atrakcií, ale boli aj miestom vystavenia sa vedeckým pokrokom a ponorenia sa do fyzického prostredia vzdelávania. Kapitola veľkým spôsobom popisuje, ako cestovatelia využívali spoločné skúsenosti s uctievanými historickými a vedeckými osobnosťami na vytvorenie pocitu príslušnosti k pan-európskej intelektuálnej komunite. I keď sa teda autori príspevku zamerali na dve národnosti, v kapitole možno chýba väčšia miera komparácie medzi jednotlivými kategóriami cestovateľov, a taktiež by bolo zaujímavé bližšie preskúmať mieru implementácie poznatkov v regiónoch cestovateľov, prípadne rozvoju vzdelávacích systémov, ako trvalého vplyvu spomínaných *Grand Tour*.

Záverečná kapitola s názvom *The Curious Case of Isaac Casaubon's Monstrous Bladder: The Networked Construction of Learned Memory within the Seventeenth-Century Reformed World of Learning* ponúka zaujímavý pohľad na vedeckú komunitu cez prizmu kuriózneho prípadu Isaaca Casaubona (1559 – 1614), významného učenca 17. storočia. Jeho osoba získala širokú pozornosť *post mortem* vďaka podrobným správam jeho lekárov, najmä grafickému opisu jeho „monštrózneho močového mechúra“, ktorý bol objavený počas pitvy. Analýza autora, Dirka van Mierta, sa posúva za tradičný naratív, ktorý jeho smrť výlučne spájal so zasvätením štúdiu. Skôr sa zamýšľa nad tým že podrobné lekárske opisy, ktoré sa šírili medzi učencami a lekármi, upevnili Casaubonov odkaz spôsobom, ktorý prevyšoval pôvodný naratív. Treba spomenúť inovatívny analytický prístup k danému fenoménu, ktorý bol v práci využitý. Autor detailne popísal lekárske správy a sledoval kontinuitu ich publikovania nasledujúcimi autormi. Z toho vyvodzuje, že v posmrtnom obraze daného človeka zohral významnú úlohu viac jeho kuriózny prípad zistení z pitvy, ako samotné zásluhy v živote. Autor teda absolútne inovatívnym spôsobom poukázal na hranice nášho dnešného vnímania komemorácie.

Celkovo môžeme publikáciu zhodnotiť aj ako prínosnú aj pre slovenské vedecké publikum. Môže byť inšpiráciou v pokračovaní spracovania problematiky *Respublica litteraria*, aj na našom území, nakoľko aktuálne sa daná téma vytratila zo zreteľa historikov. Ponúka nové obzory a najaktuálnejšie náhľady v otázkach prístupov historika k fenoménu vzťahu medzi pamäťou, identitou a spoločenstvom v oblasti vedy a učenia.

Katarína Jančová